

JOURNAL OF ART AND DESIGN RESEARCHES
SANAT ve TASARIM
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

YOZGAT SARIKAYA ROMA HAMAMI İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME*

AN APPRAISAL ABOUT ROMAN BATH OF SARIKAYA, YOZGAT

Enes BOSTAN, Nur URFALIOĞLU

Gönderim Tarihi: 16.11.2021

Kabul Tarihi: 21.01.2022

Öz Abstract

Günümüzde Yozgat'ın Sarıkaya İlçesi'nde bulunan Roma hamamı ve çevresi tarih boyunca birçok kaynaktan farklı isimlerle anılmaktadır. İsimlendirmelerin genellikle yapı için mi yoksa kent için mi yapıldığı konusunda çelişkilerin var olduğu araştırmacılar tarafından da belirtilmekte ve araştırmacıların isimlendirme konusunda kendilerine özgü terimler kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışma; devam eden yüksek lisans tez çalışması sırasında bölge ve yapı için mevcut kaynaklarda görülen farklı adlandırmalar ve çelişkiler üzerine hazırlanmıştır. Günümüzde Yozgat'ın Sarıkaya İlçesinde, Roma Dönemi'nde ise Cappadocia, Galatia ve Bithynia-Pontus eyaletlerinin kesişim noktasında bulunan yerleşme ile bu yerleşmedeki Roma hamamının net bir şekilde isimlendirilmesini sağlayacak bir karşılaştırma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yapı, Anadolu'daki Roma hamamları arasında mimari açıdan da önemli bir yere sahiptir. Çalışma kapsamında; hamam ve çevresinin kaynaklardaki farklı adlandırmaları ve mimarisi incelenerek, yapının ve bölgenin antik çağdaki isimleri netleştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Roma, Hamam, Anadolu, Mimari, Kent

The Roman Bath in the Sarıkaya District of modern Yozgat and the region have been called by different names in many sources throughout history. It is also stated by researchers that there are contradictions about whether these toponyms are made for the building or for the city, and it is understood that the researchers use their own unique terms for naming. Therefore, this research was carried out as a result of different namings and contradictions seen in the existing sources for the region and the building during the ongoing master thesis study. Thus, There is a requirement for a comparison that will enable the settlement which is located in the Sarıkaya district of Yozgat today and at the intersection of the Cappadocia, Galatia and Bithynia-Pontus provinces in the Roman Period, to be clearly named with the Roman bath. On the other hand, the building has architectural importance among the other Roman baths in Asia Minor. Within the content of the research; analyzing / the different names, architecture of the bath and area in the sources; it will be tried to clarify the ancient names of the bath, area and which architectural type of Roman bath is.

Keywords: Roman, Bath, Asia Minor, Architecture, Town

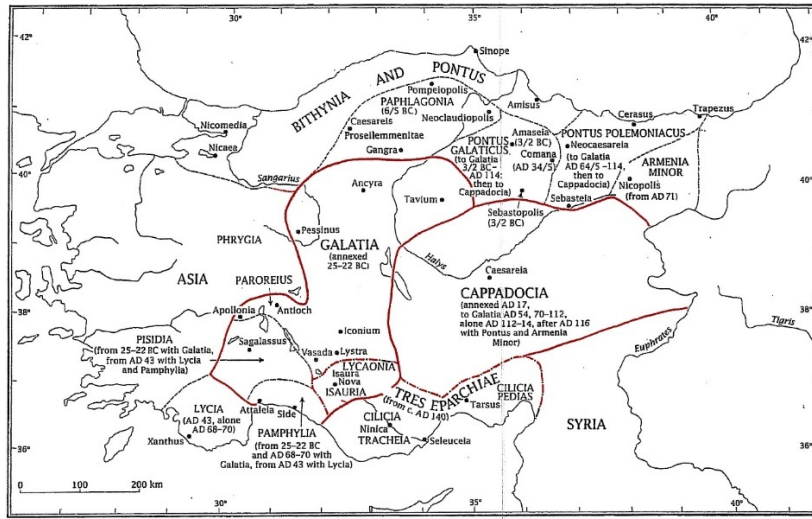
* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde, sorumlu yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürütülen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

- **Alıntı:** Bostan A., Urfalıoğlu N. (2022). Yozgat Sarıkaya Roma Hamamı ile İlgili Bir Değerlendirme. Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi, 3(4), 1-22.
- **Sorumlu Yazar:** Araştırma Görevlisi Enes BOSTAN, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, enes.bostan@hotmail.com, ORCID ID. 0000-0002-0816-7708.

Giriş

MÖ. 3000'den itibaren yaklaşık 5000 yıllık bir tarihe sahip olan günümüz Yozgat İli ve çevresi, Roma Dönemi'nde Cappadocia, Galatia ve Bithynia-Pontus eyaletlerinin kesişim bölgesinde yer almaktadır (Görsel 1). Bölge; Hitit Krallığı'ndan Roma İmparatorluğuna, Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu uzun tarihi geçmişin bir sonucu olarak günümüz Yozgat il sınırları içerisinde bir çok eski yerleşme ve anıtsal eser bulunmaktadır. Bu yerleşme ve eserlere; Sarıkaya'daki Roma Hamamı ile Alışar Höyüğü, Alacahöyük, Kerkenes/Pteria, Çengeltepe Höyüğü ve Tavium/Büyüknefes örnek verilebilir.

Bölgede en erken MÖ. 2000 yılından itibaren Hititler ve MÖ. 1200'lerde Frigler hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Sonrasında Galatlar ve Perslerin yönetimi altına giren ve Miladi yılların başlangıcından itibaren Roma topraklarının *Cappadocia* eyaletine (Görsel 3) dahil edilen bölge, MS. 7. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun *Charsianon* temasına katılmıştır (Görsel 2). Ardından Malazgirt Muharebesi ile birlikte Türklerin egemenliği altına giren yöre, Beylikler ve Anadolu Selçuklu Dönemi'nden sonra Osmanlı idaresinde varlığını sürdürmüştür (Çatalbaş, 2016:2; Koç, 2013).

Görsel 1. Anadolu'da MÖ. 25 ve MS. 235 yılları arasındaki Roma dönemi eyalet sınırlarını gösteren harita.

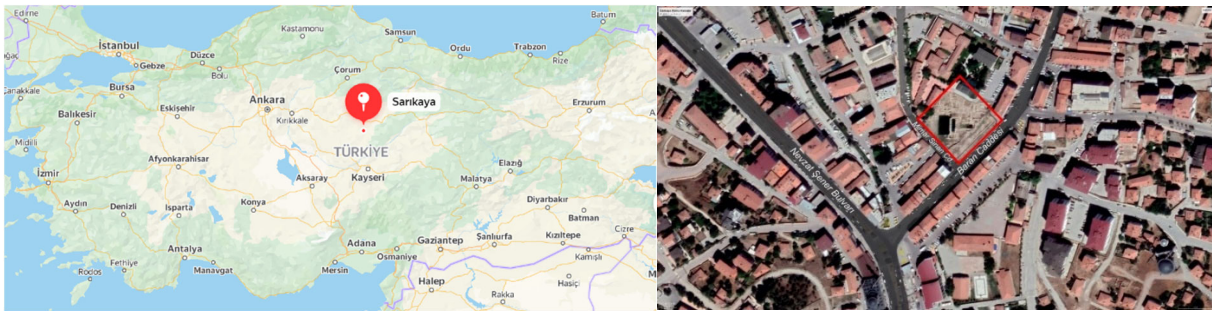

Görsel 2. MS. 950 yılında Anadolu'da Bizans eyaletleri.

Görsel 3. Roma ve Bizans Dönemi Cappadocia haritası ve bölge isimleri.

Cumhuriyet Döneminde ise, Sarıkaya ilçesi; 1935 yılına kadar Yozgat'ın diğer bir ilçesi olan Boğazlıyan'a bağlı "Terzili Hamam" veya "Uyuz Hamamı" olarak isimlendirilmiştir. 1935 yılında bucak merkezi statüsünü alan Sarıkaya, 1957'de "Boğazlıyan Kazası'na bağlı Sarıkaya Nahiyesi'nin Hamamköyü merkezli Sarıkaya Kazası'na dönüştürülmesi" kararı ile ilçe merkezi haline gelmiştir (Bıyık & Doğan, 1995; T.C. Resmî Gazete Sayı: 9644, 1957). Roma Dönemi'nden günümüze ulaşan hamam ise günümüzde Yozgat Sarıkaya ilçe merkezine bağlı Kaplıca Mahallesi'nde, Mimar Sinan Caddesi ve Baran Caddesi'nin birleştiği alanda bulunmaktadır (Görsel 4).

Görsel 4. Yozgat Sarıkaya İlçesi'nde Roma Hamamı'nın konumu.

Sarıkaya ve Roma Hamamı'nın Kaynaklardaki İsimleri

Sarıkaya ve çevresi ile Sarıkaya Roma Hamamı'nın bir çok kaynakta benzer veya farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Örneğin kaynaklarda Sarıkaya İlçesi'nin isimleri incelenecek olursa; Chantre, Cappadocia'nın kuzey kısmında bulunan Chamanene ile Laviansene bölgeleri arasına yerleştirildiğini belirtip *Aquae Sarvenae* ve *Basilika Therma* olarak (Bkz. Görsel 3), Strabon'un

Geographika adlı eserinin İngilizce tercümesinde *Saravene* (Strabo, 1954:348-349), Türkçe çevirisinde ise Sarauene olarak (Strabo, 1993:3), Ptolemy/Batlamyus'un haritasında *Sarvena* olarak (Ptolemy, 1460), Tabula Peutingeriana'da *Sarvenae* olarak (Peutinger & Miller, 1887), Petrides ise *Sarvenae*, *Therma* ve *Basilika Therma* olarak anıldığından söz etmektedir (Chantre, 1898:118; Petridès, 1913; Strabon & Jones, 1928:349).

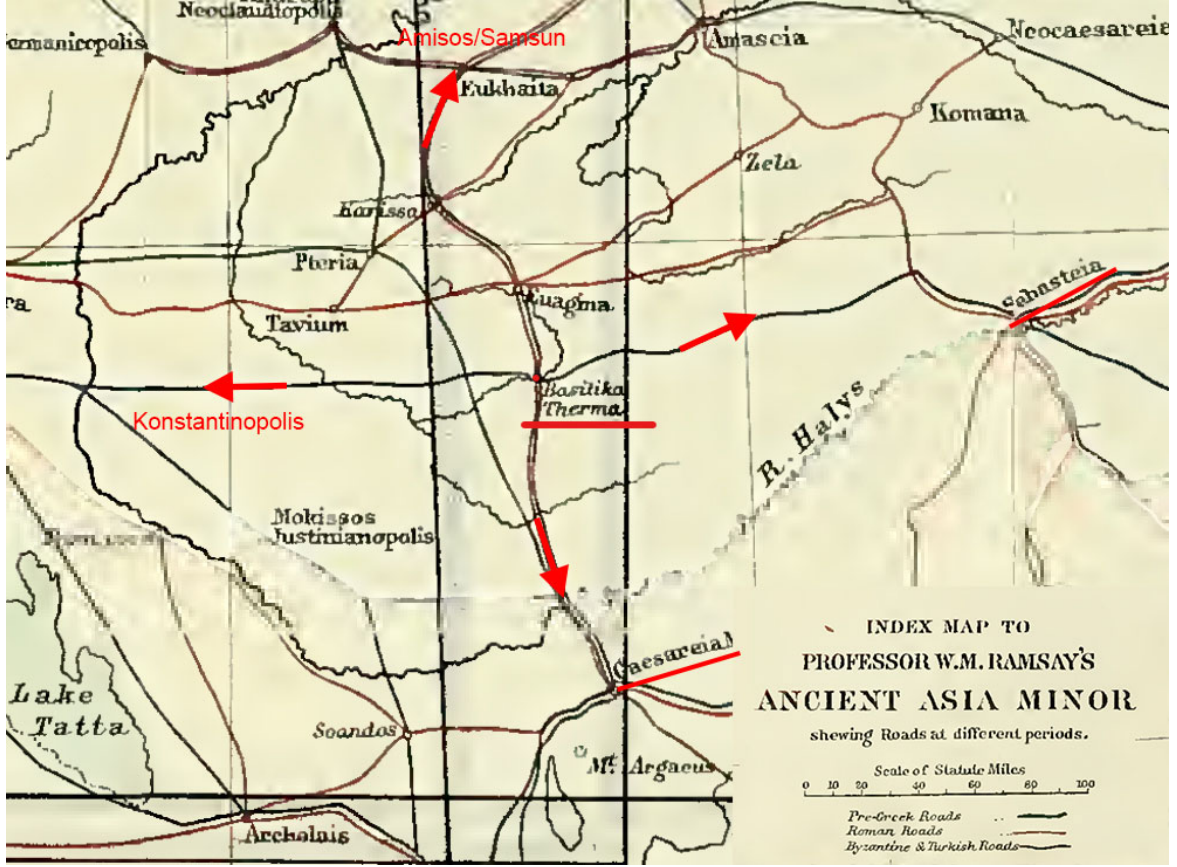
Adı geçen *Aquae Sarvenae* kentinden, Hierocles'in Synekdemios adlı eserinde bahsedilmediği; bunun yerine Cappadocia bölgesinde sadece *Therma* kasabasından veya *Basilika Therma*'dan bahsedildiği aktarılmaktadır (Wesseling vd., 1735:699). Bu duruma rağmen Ramsay, *Therma* kasabası ile *Aqua Sarvenae*'nin aynı şehirler olduğunu söylemektedir (Ramsay, 1890:301; Ramsay, 1883:304). Honigmann ise *Aquae Sarvenae* ile Kırşehir'in aynı kent olduğu ihtimali üzerinde durmuştur. Roma Döneminde Kırşehir'i *Aquas Arauenas* olarak isimlendiren Miller ise Sarıkaya'yı diğer yazarlarla paralel bir görüşle *Therma* olarak işaretlemiştir (Honigmann, 1935:51; Miller, 1916:732-733).

Hild ve Restle ile Honigmann'ın ortak görüşüne göre MS. 451 yılına kadar *Therma* olarak adlandırılan kente *Basilika* statüsü eklenerek *Basilika Therma* ismi verilmiştir. Böylece MS. 451 yılında kent, kırsal yönetimden sorumlu piskoposluk merkezi halini almıştır (Hild & Restle, 1981:114; Honigmann, 1939:636). "Basilika" ve "Thermae" kelimelerinin sözlük anlamları incelendiğinde "Basilika" kelimesi "imparatorluk ve kanunlar" olarak (Kazhdan vd., 1991:265); "Thermae" kelimesi ise "genelde sıcak hamamlar, banyolar, spor salonları ve diğer işlevlerin bulunduğu kamu kuruluşu" olarak (Glare, 1968:1937) geçmektedir. Bu bilgilerle Basilika Therma'nın kelime anlamı "imparatorluk hamamı" olarak nitelendirilebilir.

Sarvenae bölgesinin hamamı olarak da nitelendirilen *Aqua Sarvenae*'nin; Roma İmparatorluğu'nun önemli coğrafi yollarının tablolara göre düzenlendiği, MS. 3. yüzyıla tarihlenen *Itinerarium Antonini* adlı rota eserinde *Therma* ismiyle yer aldığı bildirilmektedir (Antoninus, 1848:92). Sonrasında kent, doğu ve batı kiliseleri tarafından evrensel nitelikte görülen Oecumenicum Concilium/yedi konsülden üçünde (Nikeia I 325, Konstantinopolis 381 ve Khalkedon 451'de) *Therma* olarak; diğerlerinde (Trullo 692, Nikeia II 787 ve Konstantinopolis IV 879) ise *Basilika Therma* olarak isimlendirilmiştir (Petridès, 1913; Ramsay, 1890:301). Ayrıca Basilika Therma olarak isimlendirilen bu yerleşim, bir şehirden ziyade "imparatorluk kaplıcaları" veya "imparatorluk arazisindeki bir kaplıca" olarak anılmıştır. Bu fikre paralel olarak Therma'nın, bir şehir olmaktan ziyade "bir bölgenin ana şehri için hizmet veren yerleşim yeri" olarak tanımlanabileceği düşünülmektedir (Jones, 1971:186).

Basilika Therma, yer aldığı coğrafi konum ve dönemin askeri yol güzergahı üzerinde bulunması yönüyle bölgeye ayrıca hizmet vermiştir. Newell, bölgedeki yol güzergahı ile ilgili olarak 1930 yılında çeşitli yazılı araştırmalar yapmıştır. Bahsi geçen güzergah üzerinde, kuzey ve güney doğrultusunda işleyen Roma Dönemi ulaşım sisteminin merkezindeki duraklardan birinde Basilika Therma'yı işaret etmiştir. Amisos/Samsun'dan başlayarak Sarıkaya/Basilika Therma ve Caesareae/Kayseri ile devam eden kuzey-güney yol hattının daha çok sivil bir araç rotası olduğunu belirtmiştir (Newell, 1931:28). Bunun yanı sıra doğu ve batı doğrultusundaki askeri

rotadan bahseden Ramsay ise, bu yol hatlarını Bizans İmparatorluğu'na ait önemli güzergahlar olarak nitelendirmektedir (Görsel 5 ve Görsel 6).

Görsel 5. Ramsay'e göre Roma ve Bizans Dönemi'nde antik yollar ve Basilika Therma'nın konumu, 1890.

Görsel 6. Ramsay'e göre Roma ve Bizans Dönemi'nde Doğu Cappadocia, Saravene ve Basilika Therma'nın (Aquae Sarvenae) konumu.

Öyle ki Basilika Therma'nın; Konstantinopolis'ten başlayan, Sebastia/Sivas üzerinden Armenia'ya ulaşan askeri ulaşım sisteminin önemli bir parçası olduğu ve Bizans seferleri boyunca sıkça kullanıldığı aktarılmaktadır. Roma Dönemi'nde kuzey ve güney doğrultusuna atıfta bulunulan bu araç güzergahı ile doğu ve batı arasındaki askeri yolun kesişme noktası Basilika Therma'yı işaret etmektedir. Böylelikle Basilika Therma'nın piskoposluk merkezi olmasının yanı sıra önemli güzergahların kesişim noktasında olduğu da düşünülmektedir (Ramsay, 1890:446).

MS. 6. yüzyılın başlarında piskoposluk merkezi olarak nitelendirilmeye devam edildiği belirtilen Basilika Therma kenti, MS. 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar (Trullo 692, Nikeia II 787 ve Konstantinopolis IV 879) aynı isimle anılmaya devam etmiştir (Honigmann, 1939:636; Ramsay, 1890:282). Orta ve son dönem Bizans'ta yaşanan bir çok askeri seferlerde Basilika Therma'nın ismi aynı adla geçmektedir. Örneğin 978 ve 979 yıllarında Bizans ordusu generalleri Skleros ile Phokas arasında gerçekleşen savaşın Basilika Therma yakınlarındaki askeri kampta gerçekleştiği aktarılmaktadır (Adontz, 1965:297; Finlay, 1853:429).

1068 yılında ise Selçuklulara karşı yürütülen IV. Romanus seferinde İmparator'un Konstantinopolis'ten yola çıkarak bahsi geçen askeri yol güzergahı ile Basilika Therma'ya ulaştığı ardından Syria'ya yöneldiği bildirilmiştir (Anderson, 1897). 1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'nun büyük bir kısmı Selçuklu egemenliği altına girmiş, Anadolu Beylikleri Dönemi'nde ise bölge önce Eretna Devleti'ne ardından 1381 yılında Kadı Burhâneddin'in yönetimine geçmiştir. 1398 yılında Kadı Burhâneddin yönetiminden sonra bölge doğrudan Osmanlılar'ın egemenliği altına girmiştir (Koç, 2013; Sümer, 2009).

Osmanlı Dönemi'nde Sarıkaya İlçesi ile ilgili en erken belgeler, Başkanlık Osmanlı Arşivleri'nde "Boğazlıyan kazası, Ilısu karyesi temettuat defteri.(a.g.tt)" başlığı ile Hicri 1261 yılında yer almıştır (BOA, 1261). 1935 yılına kadar Boğazlıyan İlçesi'ne bağlı "Terzili Karyesi", "Terzili Köyü" (BOA, 1309, 1320), "Terzili Hamamı", "Ilısu Karyesi" ve "Uyuz Hamamı" olarak isimlendirilen yerleşim; 1935 yılında bucak merkezi statüsünü almıştır. 1957'de ise "Boğazlıyan Kazası'na bağlı Sarıkaya Nahiyesi'nin Hamamköyü merkezli Sarıkaya Kazası'na dönüştürülmesi" kararı ile ilçe merkezi haline gelmiştir (Tablo 1) (Bıyık & Doğan, 1995; T.C. Resmî Gazete Sayı: 9644, 1957).

Tablo 1

Sarıkaya İlçesi ve Çevresi İçin Kullanılan Adlandırmalar.

İsimler Kaynaklar ¹	Saravene	Sarvenae	Aquae Sarvenae	Therma	Basilika Therma	Basilica Therma	Terzili Köyü- Karyesi	İlisu Karyesi
Strabo (Strabo, 1928)	✓							
Ptolemy (Ptolemy, 1460)		✓						
Itinerarium Antonini (Antoninus, 1848)				✓				
Concilia (Konsiller) (Honigmann,1935; Petridès, 1913)				Nikeia 1 325, Konstantinopol is 381 ve Khalkedon 451 ✓	Khalkedon451, Trullo 692, Nikeia 787 ve Konstantinopol is 879 ✓			
Hierocles (Wesseling vd., 1735)				✓	✓			
Notitiae Ep. (Jones,1971;Petridès, 1913)				✓	✓			
Tabula Peut. (Peutinger & Miller, 1887)		✓	✓					
Ramsay (1890,1883)	✓		✓		✓ (1890)	✓ (1883)	✓	
Chantre (1898)	✓		✓		✓		✓	
Petridès (1913)		✓	✓	✓			✓	
Itineraria Romana (Miller,1916)				✓	✓			
Schlumberger (1925)	✓		✓		✓			
Honigman (1935)				✓	✓		✓	
Hild&Restle (1981)		✓	✓	✓	✓		✓	
Başkanlık Osmanlı Arşivi (1309,1320,1261)							(1309,1320) ✓	(1261) ✓

¹ Yazarlar, seyyahlar ve kaynaklar kronolojik sıraya göre sıralanmıştır.

Sarıkaya Roma Hamamı ile ilgili ilk yazılı bilgiler ise günümüze W. Ramsay ve Fransız gezgin Chantre tarafından aktarılmıştır. Bu araştırmacılar; bölge, ilçe ve hamam yapısı ile ilgili isimlendirmelerde paralel görüşler öne sürmüşlerdir. Yapılan araştırmalarda, Sarıkaya İlçesi'ndeki Roma Hamamı'nı net olarak tanımlayan ve antik dönemden söz eden bir kaynağa rastlanmamasına karşın; Chantre ve Ramsay 19. yüzyılın ikinci yarısında yaptıkları çalışmalarda bölge, ilçe ve hamam için antik dönem kaynaklarında geçen isimlerden söz ederek ilçe ve yapı hakkında bilgi vermişlerdir. Chantre, 1898 tarihli çalışmasında hamamın antik dönem kaynaklarında *Aqua Sarvenae*, *Basilika Therma* olarak anıldığından ve 19. yüzyılda da Terzili Hamam olarak adlandırıldığından söz etmektedir. Ramsay ise 1883 ve 1890 tarihli eserlerinde hamamdan *Aquae Sarvenae* ve *Basilika Therma* olarak söz etmektedir. Ayrıca Ramsay aynı çalışmalarında Sarıkaya Roma Hamamı'nı Basilika Therma olarak adlandırdığını (Bkz. Görsel 5 ve Görsel 6), *Aquae Sarvenae* ile aynı olması gerektiğini ve Cappadocia'nın Saravene bölgesinde işaretlenebileceğini bildirmektedir. Chantre ise Terzili Hamam'ın yer aldığı yol güzergahının incelenmesine göre Basilika Therma'nın konumunu Terzili ile eşleştirmiş ve Saravene bölgesinde bulunan hamamı *Aquae Sarvenae* olarak işaretlemiştir (Chantre, 1898:118; Ramsay, 1890:301; Ramsay, 1883:304). 20. ve 21. Yüzyıllarda ise yapının Terzili Hamamı, İlisu Karyesi, *Basilika Therma* ve Sarıkaya Roma Hamamı gibi isimlerle anıldığı ayrıca tespit edilmiştir (Tablo 2). Görüldüğü gibi şehir ile yapı zaman zaman aynı isimlerle anılmakta ve bu da şehirden mi yoksa yapıdan mı söz edildiğini anlamada güçlükler oluşturmaktadır.

Tablo 2

Sarıkaya Roma Hamamı İçin Kullanılan Adlandırmalar.

İsimler	<i>Aquae Sarvenae</i>	<i>Therma</i>	<i>Basilika Therma</i>	<i>Basilica Therma</i>	Terzili Hamamı	Sarıkaya Roma Hamamı
Kaynaklar						
Ramsay² (1890)	✓		✓		✓	
Chantre (1898)	✓		✓		✓	
Kazı Çalışmaları Sonuçları (2010-2015) <small>(Yılmaz vd., 2015.; Şenyurt, 2016)</small>	✓			✓	✓	✓
Fikret K. Yegül (2012)				✓	✓	✓
UNESCO (2018)	✓			✓		✓

Bu durumda Sarıkaya İlçesi ve Sarıkaya Roma Hamamı için kullanılan adlandırmalar Tablo 1 ve Tablo 2 üzerinden daha net olarak görülmektedir. Bütün bilgiler ışığında, kent ve bölge için genellikle Saravene, Sarvenae, *Aquae Sarvenae* ve *Basilika Therma* adlandırmaları kullanılırken

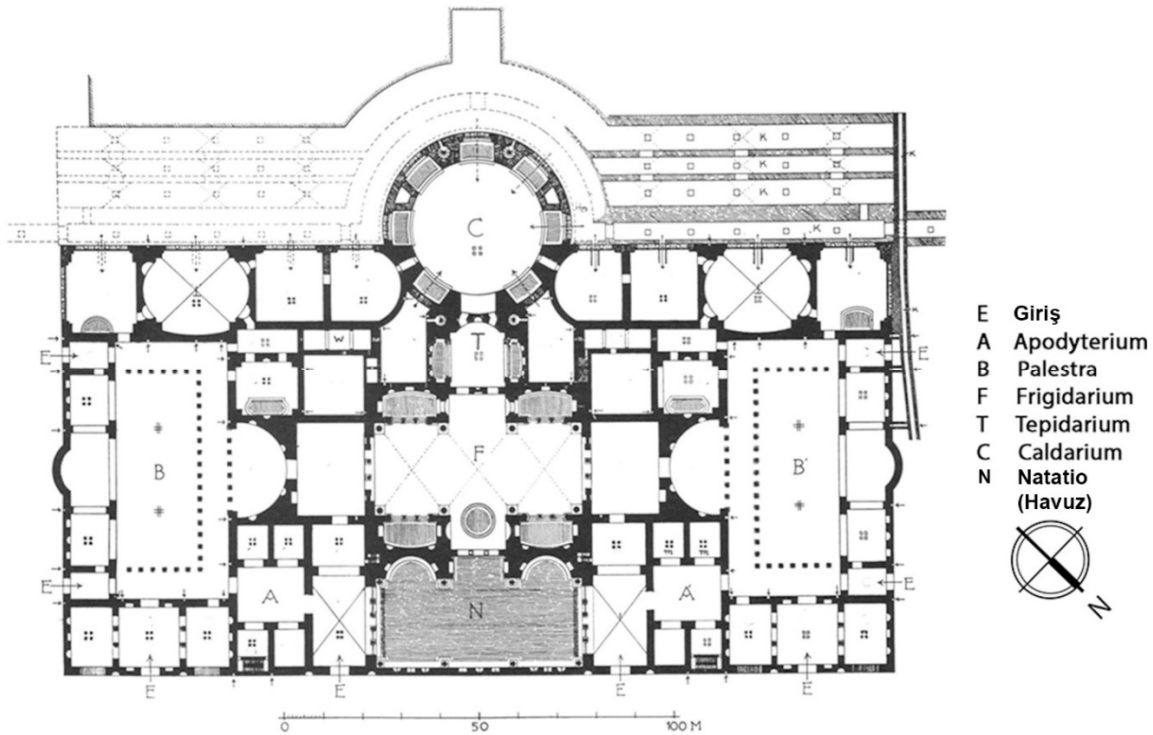
² W. Ramsay eserlerinde Roma hamamını *Aquae Sarvenae* ve Terzili Hamam olarak adlandırmış ardından *Basilika Therma* kenti ile eşleştirmiştir (Ramsay, 1890:301).

(Bkz. Tablo 1); Roma hamam yapısı ise en çok Aquae Sarvenae, Basilika Therma, Terzili Hamam ve Sarıkaya Roma Hamamı isimleriyle anılmıştır (Bkz. Tablo 2).

Roma Hamamları ve Sarıkaya Roma Hamamı'nın Mimarisi³

Başta Romalılar olmak üzere antik çağda hamamlar, sadece temizlik ile ilişkilendirilen bir bağlamın ötesinde farklı anlamlar da taşımaktadır. Temelde kişisel bakım ve yenilenmeyi içeren hamamlar sosyal ve kültürel alışkanlıkların da bulunduğu bir yapı grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle hamamlara kütüphane, konferans salonu gibi farklı yapıların eklenmesiyle büyük hamam kompleksleri inşa edilmiştir. İnsanların sosyalleştiği, eğlendiği, fiziksel aktiviteler yaptığı ve temizlendiği yapılar olan Roma hamamları, Roma devleti tarafından önemsenmiş ve geniş topluluklar için ideal şekilde inşa edilmiştir (Yegül, 2006:15).

Roma hamamları genel anlamda; apoditerium (giyinme mekanı), frigidarium (soğukluk), tepidarium (ılıkılık) ve caldarium (sıcaklık) olmak üzere dört temel bölümden oluşmaktadır (Görsel 7). İmparatorluk hamamlarının kompleks tasarımında ise bu dört temel mekanlara ek olarak kütüphane, theatron/seyir terası, açık alanlar, laconicum/buhar banyosu ve ticari mekanlar da yer almaktadır. Kullanıcı fiziksel aktivitelerini gerçekleştirdiği palaestra üzerinden komplekse giriş yapmaktadır. Ardından apoditeriumdan geçmekte ve soğuk yıkanma için frigidariuma ulaşmaktadır. Tepidariuma ilerledikten sonra caldariuma ulaşarak soğuk, ılık ve sıcak yıkanma ile sirkülasyonu tamamlamaktadır (Mert, 2009:48).

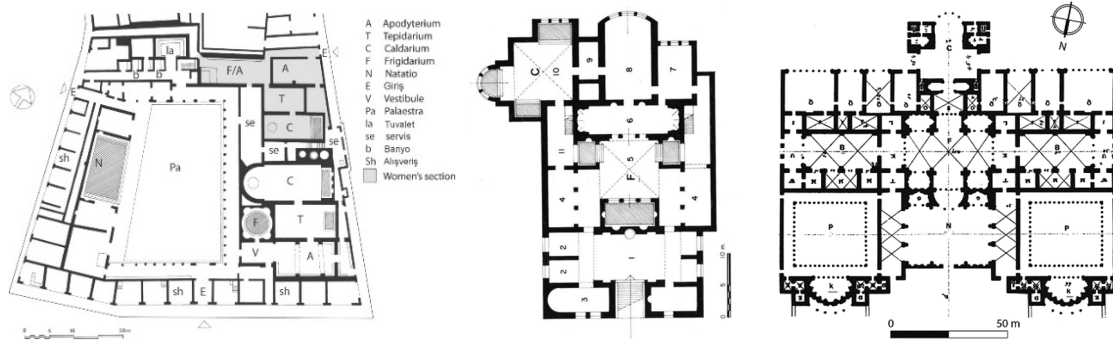

Görsel 7. Caracalla Hamamı (imparatorluk hamam tipi örneği) ve mekanlarının işlevlerine göre adlandırmaları.

³ Hamamın mimari detayları ve rölöveleri, devam etmekte olan yüksek lisans tezi içinde kapsamlı olarak ele alınacak olup bu çalışmada kullanılmamıştır.

Roma hamamları için plan tipleri incelendiğinde; Pompei plan tipi olarak anılan asimetrik plan tipi, imparatorluk hamam yapılarında sıkça görülen simetrik plan tipi ve bu plan tipolojileri arasında ara geçiş formu olarak nitelendirilen kısmen simetrik (yarı-eksenel tip) plan tipi olmak üzere üç temel plan tipi önerilmektedir. Pompei tipi olarak adlandırılan yapılar tek eksenli ve asimetrik plan tipi özellikleri göstermektedir (Yegül, 2006:17).

Tam simetrik ve daha kompleks olarak karşımıza çıkan imparatorluk plan tipinde ise çok sayıda mekan ana doğrultu üzerinde simetrik olarak yerleştirilmiştir (Görsel 8). Bu tür plan örnekleri büyük kent hamamlarında ve ayrıntılı biçimde imparatorluk hamamlarında görülmektedir (Yegül, 2006:161).

Görsel 8. Stabia Hamamları asimetrik Pompei plan tipi (Solda), Hippias Hamamları yarı-eksenel plan tipi (ortada) ve Nero Hamamı simetrik imparatorluk hamam tipi (sağda).

Ayrıca Romalılar imparatorluğun geniş coğrafi sınırlarına, yer kabuğunun jeolojik durumuna, farklı iklim özelliklerine ve tasarım kriterlerine göre bir çok farklı türde hamam yapıları da inşa etmişlerdir. Küçük ev hamamları balnealar, kent hamamları, Afrika eyalet hamamları, imparatorluk hamamları, Roma termal hamamları ve Anadolu'da sıkça görülen hamam-gymnasium yapıları gibi bir çok mimari türde farklı hamam örnekleri mevcuttur (Brödner, 1983:41; Yegül, 2011:66).

Roma'nın termal hamamları söz konusu olduğunda modern kaplıcaların kimi zaman termal hamam kalıntıları üzerine inşa edildiği görülmekte ve bu yapılara yönelik arkeolojik araştırmaların zorlaştığı düşünülmektedir. Yegül'e göre antik termal hamamlar konusunda yapılan araştırmalar ve ele geçirilen bulgular diğer Roma hamamlarından daha kısıtlı olmuştur (Yegül, 2006:136).

Roma termal kaplıcalarını dört farklı gruba ayırabilmek mümkündür. Birinci grupta termal sıcak su kaynağı küçük mimari düzenlemelerle, örneğin açık havuz biçimine ek basit konaklama mekanlarından oluşan yapılarla, kullanılmaktadır. Erken dönem Roma kaplıcaları bu gruba örnek verilebilir. Bu tür kaplıcalarda termal havuzun etrafı kapalı mekan olarak da düzenlenmektedir. Bu yapılarıdaki havuzların kaynağı doğal sıcaklığa sahiptir ve yapay bir ısıtma sistemi bu yapılarda genelde kullanılmamıştır. Daha kompleks olarak karşımıza çıkan ikinci grup hamamlarda doğal termal kaynağın yanı sıra yapay olarak mekanların ve suyun ısıtıldığı sistemler de görülmektedir. Her iki teknik bu tür yapılarda birlikte tasarlanmıştır. Üçüncü grup Roma kaplıcaları içinse çeşitli kullanıcı deneyimleri mümkün olabilmektedir. Örneğin İngiltere'nin Bath kentinde yer alan Aquae Sulis adlı Roma hamamı bu grup için örnek

olabilecek niteliktedir. Günümüzde kaplıca müzesi olarak kullanılan Aquae Sulis, Roma Dönemi'nde yerli tanrıça Sulis Minerva'nın kutsal mekanı olarak nitelendirilmiştir. Aquae Sulis'de yapay olarak ısıtılan iki farklı yapı grubu ve ortada bu mekanları birleştiren büyük dikdörtgen formlu termal havuz yer almaktadır. Aquae Sulis'de Romalılar için farklı temizlik seçenekleri de mevcuttur. Kullanıcı yapay olarak ısıtılan mekanlar içerisinde caldarium ve frigidariumda temizlenebilmekte, buhar odalarını kullanabilmekte ve bunun yanı sıra şifalı termal suların yer aldığı havuzu da tercih edebilmektedir (Yegül, 2006:145-146).

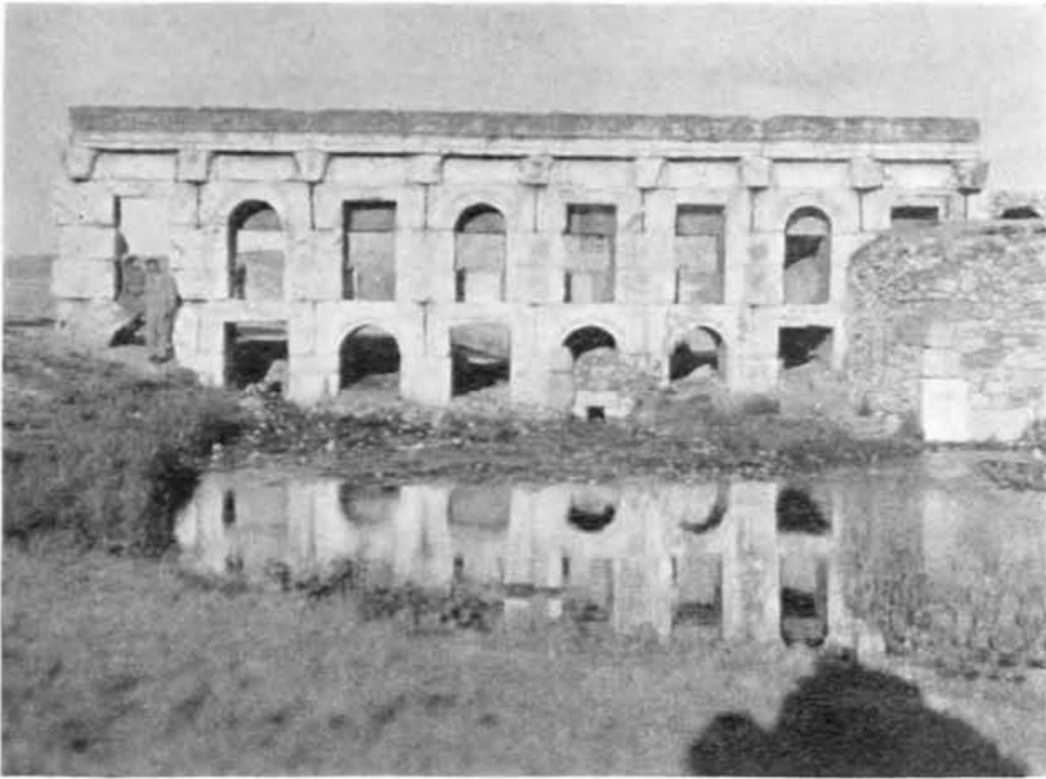
En gelişmiş kaplıca türü ise geniş coğrafi alanlara yayılmış ve bir "kaplıca kenti" halini almış olan kuruluşlardır. Bu tür yapı gruplarında sıcak, soğuk, açık ve kapalı türde havuzlar ve diğer işlevsel salonlar birlikte yer almaktadır. Ayrıca buhar odalarının, kür ve aktivite mekanlarının birlikte tasarlandığı kaplıca kenti olarak nitelendirilen bu tür yapılar; hastalıklara şifa veren sağlık merkezleri işlevi de taşımaktadır. Bu gruba ise Troas/İzmir'de bulunan Allianoi Antik Kenti örnek verilmektedir (Yegül, 2006:150). Allianoi kentini MS. 2. Yüzyıla, Hadrianus Dönemi'ne tarihlendirebilmek mümkündür. Bu dönemde de termal kent üzerinde frigidarium, tepidarium, apodyterium, caldarium, nymphaeum mekanlarına sahip termal hamam inşa edilmiştir. Allianoi'nin tam ortasından geçen Karkasos/İlyo Çayı kenti kuzey ve güney olmak üzere iki farklı bölgeye ayırmış durumdadır. Güney bölümünde yer alan iki ana caddenin tam kesişim noktasında bir nymphaeum yapısı mevcuttur. Yapılan bilimsel çalışmalar sonucu Allianoi'nin farklı su yapılarına sahip, tıbbi ve termal tedavi merkezi olduğu düşünülmektedir. Sahip olduğu doğal sıcak su kaynaklarına zamanla kutsallık atfedilmiş ve kutsal bir tedavi merkezi olarak nitelendirilmiştir. Sarıkaya Roma Hamamı'na benzer şekilde burada da termal su kaynağının 45°C-50°C sıcaklıkta ve mineral açısından oldukça zengin olduğu düşünülmektedir (Şahin, 2021:89).

Bu noktada termal hamamlar için ortak özellik, yapıların ve bulunduğu bölgelerin kutsal mekanlar olduğu yönündedir. Örneğin Aquae Sulis'de ve Allianoi'da görülen oval formlu salonlarda sunak ve kült heykellerine rastlanmıştır Antik Dönem insanların; sıcak su kaynaklarının bulunduğu bölgelerin şifalı niteliklere sahip olduğuna, bu mekanlarda dini ve insanüstü güçlerin tılsımlarının var olduğuna inanmaları nedeniyle bu tip salonların dini törenlere hizmet eden işlevleri olduğu tahmin edilmektedir. Hıristiyanlık öncesinde de kaplıca kompleksleri için su nymphaları ve doğa tanrıalarının koruması altında olduğu inancı yer almaktadır (Yegül, 2006:155-156). Benzer şekilde Sarıkaya Roma Hamamı'nda da Pagan kültürünün var olduğu düşünülmektedir. Zamanla burada Pagan kültürünün Hıristiyanlık kültürüne dönüştüğü söylenmekte ve bölgede Hıristiyanlar için bir kilise yapısı olduğu düşünülmektedir. Öyle ki Sarıkaya Roma Hamamı çevresinde yer alan bir yazıta göre İmparator I. Iustinianus Dönemi'nde buranın "Dios'un Mezarı" veya kutsal alanı olarak nitelendirildiği bildirilmektedir (Métivier, 2005:308; Ramsay, 1883:304).

Sarıkaya Roma Hamamı, ısıtma özellikleri ve su sistemleri açısından bahsi geçen hamam yapı türlerinden farklı olarak, termal roma hamamları, termal roma tedavi merkezleri veya imparatorluk hamamları sınıfına dahil olabilecek fiziksel ve işlevsel ortak özellikleri barındırmaktadır. Örneğin; Sarıkaya Roma Hamamı'nın günümüzde hala 48°C sıcaklıkta akan

termal su kaynağına sahip olması, kentin termal açıdan önemini ve yapının sıcak su kaynakları ile bağlantısını öne çıkarmaktadır (Borgia, 2019:87). Bu bilgiler ışığında Sarıkaya Roma Hamamı'nın; hamam, sağlık-tedavi merkezi ve dini merkez gibi farklı işlevlere sahip olup olmadığını irdelemek gerekmektedir.

Sarıkaya Roma Hamamı ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar, The Oriental Institute of the University of Chicago tarafından yürütülen 1932 tarihli Alişar Höyük kazısının başkanı Henning Von Der Osten'in görevlendirdiği Richard Haines ve kazı ekibi tarafından yapılmıştır (Görsel 9). Ekip, Roma hamamı çevresindeki mevcut kalıntıların ölçümü, yapı sınırlarının tayini ve kazı çalışmaları yaparak yapı ile ilgili ilk bilimsel raporları hazırlamıştır. Yaklaşık bir ay süren çalışmalar hakkında elde edilen bilgiler ise Kurt Bittel tarafından 1985 yılında yayınlanmıştır (Şenyurt, 2016).

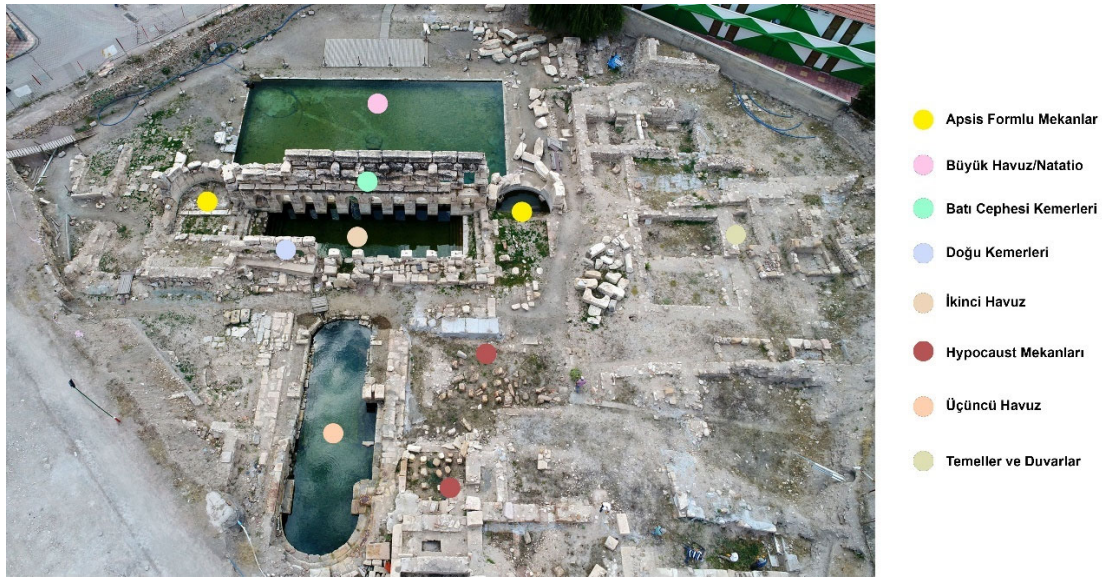
Görsel 9. Sarıkaya Roma Hamamı batı cephesi, 1927.

Günümüz kazı çalışmaları öncesinde ise ilçe merkezindeki kalıntılar arasında yer alan hamam, başlangıçta Roma Dönemi'nden kalan ve iki sıra üst üste binen kör nişlerle inşa edilmiş bir "nymphaeum/çeşme" cephesi (Görsel 10) olarak tanımlanmıştır (Hild & Restle, 1981:157).

Görsel 10. Kazı öncesi Sarıkaya Roma Hamamı'nın toprak altındaki batı cephesi, 2009.

Yapı cephesinin hemen arkasında bulunan tonozlu odaların duvar kalıntıları günümüzde mevcudiyetini korumaktadır. Cephenin her iki yanında ise yarım daire biçimli, kule yapılarına benzer ve roma temellerine dayanan taş kalıntılar mevcuttur. Kalıntıların (Görsel 11) cephe ile birlikte inşa edilmiş bir bölüm olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra daha sonraki dönemlerde herhangi bir tahkimatın parçası olabileceği fikri de aktarılmaktadır (Hild & Restle, 1981:157).

Görsel 11. Sarıkaya Roma Hamamı Mekanları (mekan gösterimleri yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

2009 yılında ise Sarıkaya Belediyesi'nin başvurusu ile yapı etrafında temizlik ve kazı çalışmalarının kapsamlı olarak başlatılması kararlaştırılmıştır. 2010-2015 yılları arasında yapılan kazılar ve temizlik çalışmaları Yozgat Müze Müdürlüğü denetiminde 6 sezon boyunca yürütülmüş, birçok mimari yapı elemanları ve arkeolojik bulgular ortaya çıkarılmış ve Sarıkaya Roma Hamamı günümüzdeki mevcut halini almıştır (Şenyurt, 2016). Yapılan çalışmalar neticesinde Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait yapı kalıntıları ve arkeolojik bulgular ele geçirilmiştir. Mermer zemin döşemeleri, basamaklı merdivenler, ion tipi sütun başlıkları, sütun kaideleri, sütunlar, kemerler, havuzlar, farklı ölçülerde ve yükseklikte mekanlar, hypocaust sistemi ile ısıtılan mekanlar ve taş duvarlar gibi mimari yapı elemanları

kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca kazı alanında kireçtaşı duvarlarla çevrelenmiş bir mezar odasına (280cmx130cm) rastlanmıştır. Bizans Dönemi'ne tarihlendirilebilecek bu mezar içerisinde bir insan iskeleti, sikke ve haç bulunmuştur. Kazıda ele geçirilen diğer önemli bir bulgu ise İmparator Antoninus Pius Dönemi bakır sikkesi olmuştur. Kazı sonuçlarına göre bulunan bu sikke ile Sarıkaya Roma Hamamı'nın tarihinin en erken MS. ikinci yüzyıla tarihlendirilebileceği söylenmektedir (Yılmaz vd., 2015:610,614-615). Bu bulguya göre yapının MS. ikinci yüzyılda kullanıldığı fikri öne çıksa da, daha önceki bir tarihte kullanılmış olabileceği de bahsedilen kent adlandırmaları ile birlikte akla gelmektedir. Yapının çevresi ile olan kesin sınırları ve kalıntıların hangi yapılara ait olduğu henüz net olarak anlaşılmış değildir. Çeşitli hava fotoğrafları ile birlikte mevcut plan şemasına dair çeşitli fikirler öne sürülebilmektedir. Sarıkaya Roma Hamamı'nın bir çok bölümü günümüzde yok olmuş veya harap haldedir, fakat batı cephesi korunmuş halde günümüze ulaşmıştır (Görsel 12).

Görsel 12. Sarıkaya Roma Hamamı Hava Fotoğrafı ve on açıklıklı batı cephesi.

Günümüze kadar ayakta kalan ve öne çıkan batı cephesi; on açıklığa sahip, korint başlıklı pilastrlar ile süslenmiş ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Fakat bu pilastrların çoğu tahrip olmuş durumdadır. Dönüşümlü biçimde, bir yarım daire kemerli açıklık ve bir düz lentolu açıklık olmak üzere sıralanan, her katta farklı kemer sırası olmak üzere ortada aynı biçimde yapı boşlukları bulunan cephe duvarının hemen üzerinde ise arşitrav blokları mevcuttur (Görsel 13). Korint başlıklı pilastrlara sahip cephenin arşitrav kotunda sırasıyla; iki silme, bir konsol sırası ile bucranium/boğa başı frizleri ile girland motifleri bulunmaktadır (Borgia, 2019:87; Hild & Restle, 1981:157).

Görsel 13. Sarıkaya Roma Hamamı batı cephesi detayı (solda) ve arşitrav üzerindeki kabartmalar (sağda), 2009.

Sarıkaya Roma Hamamı'nın arşitravı çeşitli kabartmalarla süslenmiştir. Detaylı incelenecek olursa, en üstte yumurta motiflerine sahip ion kymationu görülmektedir. İon kymation

bezemesinin alt kotunda; boğa başı (bucranium), askı çelenk (girland) ve bucranium'un her iki yanında yılan figürleri yer almaktadır. Bucranium'un yer aldığı şeritin altında ise lesbos kymationu ve astragal dizisinin yer aldığı friz görülmektedir. En altta ise, her iki astragal dizisi bir silme ile ayrılmakta ve friz ikinci bir silme ile sonlanmaktadır (Görsel 14). Benzer antik stilistik özelliklere Anadolu'da çeşitli kamu yapılarında da rastlanılmaktadır⁴.

İon Kymationu

Bucranium & Girland

Lesbos Kymationu

Astragal Bezeme
Dizisi

Astragal Bezeme
Dizisi

Görsel 14. Sarıkaya Roma Hamamı arşitravı üzerindeki bezeme detayları (yazarlar tarafından hazırlanmıştır).

MS. 2. Yüzyılda girland dekorasyonlarının çeşitli özellikleri bulunmaktadır. Girland içerisinde yer alan bitkisel motifler zenginlik ve bereketin sembolü olarak nitelendirilmektedir. Öte yandan Anadolu'da Neolitik Dönem'den itibaren dini sembol olarak kullanılan boğa başı süslemeleri ise Helenistik dönemden itibaren mimaride kullanılmaya başlanmıştır. Boğa başı motifleri Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar kutsal alanlarda, gymnasiumlarda, tiyatrolarda, zafer anıtlarında ve diğer anıtsal kamu yapılarında sıklıkla kullanılmıştır. Bu süslemelerin kutsal alanlar etrafında kurban edilen ve dini yapıların duvarlarına asılan boğa başlarını temsil ettikleri düşünülmektedir (Koçak, 2019:40; Yıldırım, 2020:548).

Cephenin hemen batısında ise güneybatı köşesindeki termal kaynaktan beslenen büyük bir havuz/natatio (23.30x12.80x1.34m) bulunmaktadır (Görsel 15). Havuzun merkezinde ise

⁴ Sarıkaya Roma Hamamı'nın batı cephesi üzerinde arşitrav ve friz tek bir blok şeklinde uygulanmıştır. Anadolu'da bu tür mimari uygulamaların yer aldığı başka yapı türleri de mevcuttur. Roma Dönemi'nde korint düzende tasarlanan bu blok türleri Anadolu'daki anıtlarda, tapınaklarda, tiyatrolarda, sütunlu caddelerde, nymphaeum ve mezar yapılarında tercih edilen mimari bir uygulama olmuştur. (Yıldırım, 2020:548).

üzerinde haç işareti kabartması olan mermer bir blok yer almaktadır. Borgia'ya göre bu taş erken Bizans Dönemi'nde havuzun dini işlevlerle kullanıldığına dair görüşlere kanıt niteliğindedir. Ancak daha önceki Roma hamamı örneklerinde benzer işlevli elemanlar bulunmadığından buradaki taşın zaman içerisinde çevreden getirilerek buraya bırakılmış olabileceği de akla gelmektedir. Natatolar, Roma hamam mimarisi içerisinde genelde kaplıca ve termal merkezlerde kullanılmıştır. Bu tür havuzlar dış mekanda sıcak veya soğuk su ile doldurulmuş ve Romalılar tarafından büyük toplu yüzme havuzu işleviyle kullanılmıştır (Borgia, 2019:89; Yegül, 2009:104).

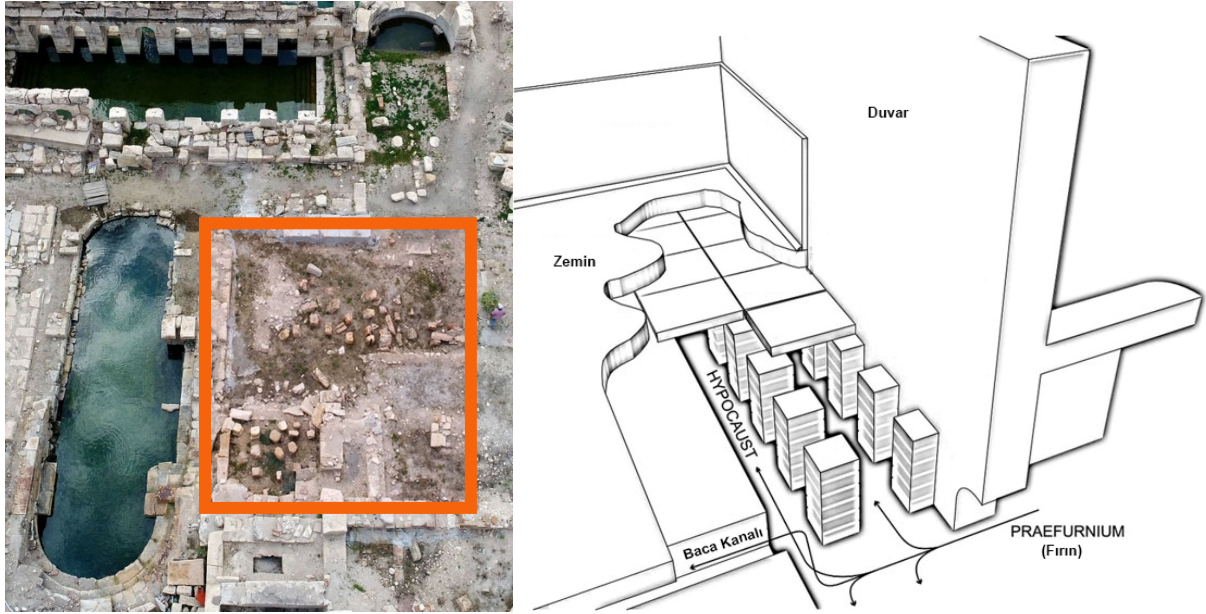
Görsel 15. Sarıkaya Roma Hamamı batı cephesi ve natatio/büyük havuz, 2020.

Batı cephesinin her iki yanında ise doğuya doğru açılan, termal sularla beslenen ve hypocaust sisteminin kullanıldığına işaret eden sütunlu dikmelere sahip, yarım daire formlu iki mekan (Görsel 16'da 4 numaralı mekan) yer almaktadır.

Görsel 16. Sarıkaya Roma Hamamı'nın krokisi ve mekan işlevleri.

Bunun dışında farklı mekanlarda hypocaust sisteminin kullanıldığını gösteren ayaklar veya dikmeler (pilae) de yer almaktadır. Bu durum hamamdaki bazı mekanlarda doğal sıcak buhar odalarının (laconicum) varlığına işaret etmektedir. Dönemin yapı teknolojisine göre fırınlarda (praefurnium) üretilen sıcak buhar veya gazların, belirli boyda ayaklar üzerinde yükseltilmiş hamam zemini altında yer alan boşluklarda serbestçe dolaşabilmesi ile elde edilen ısıtma teknolojisi hypocaust (Görsel 17), Sarıkaya Roma Hamamı'nın bazı mekanlarında kullanılmıştır (Borgia, 2019:89; Yegül, 2011:104).

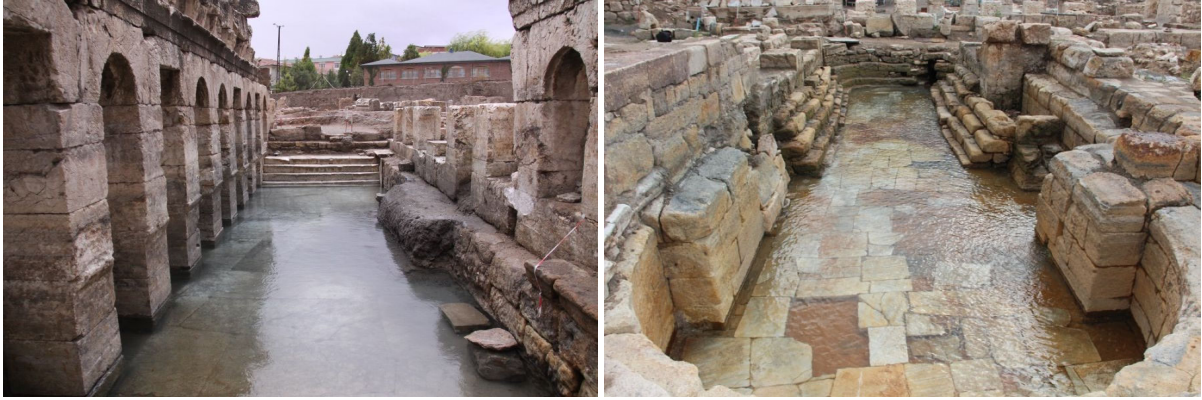
Görsel 17. Sarıkaya Roma Hamamı hypocaust sistemi kalıntıları ve hypocaust yapım tekniği.

Sarıkaya Roma Hamamı'nda hypocaust sistemini oluşturan pilae ve dikmelerin traverten kayaç malzemelerden oluştuğu ve bu sistem içerisinde buhar dolaşımından farklı olarak termal sıcak suyun kullanılmasıyla mekanların ısıtıldığı düşünülmektedir. Hamamın iç duvarlarında, su kanallarında ve temellerinde ise genellikle kireçtaşları kullanılırken; cephe ve havuzlarında mermer yapı malzemesi kullanılmıştır (Başbüyük vd., 2019:239).

Batı cephesinin doğusunda yer alan ikinci havuza (16mx4m)(Bkz. Görsel 16'da 3 numaralı mekan) tek ucu yarım daire formlu her iki mekandan mermer basamaklarla ulaşım sağlanmaktadır. Kuzey ve güney yönünden mermer basamaklarla ulaşılan bu havuzun zemini mermer ile kaplanmıştır. Havuz kuzey-güney doğrultusunda konumlanmış ve batı cephesine benzer açıklıklar bulunan ikinci bir cephe ile sınırlanmıştır. Doğu kemerleri olarak isimlendirilen bu cephe ve batı kemerleri arasında kalan havuz, natatio için bir giriş mekanı oluşturmaktadır. Havuzun doğusunda yer alan doğu kemerleri mermer malzeme ile inşa edilmiş olup batı kemerleri gibi zemine ulaşmamaktadır. Ayrıca bu cephe, batı cephesinden farklı olarak taş temeller üzerine oturtulmuştur (Borgia, 2019:89; Yılmaz vd., 2015:613).

Doğu kemerlerinin daha doğusunda; uzun kenarları doğu-batı doğrultusunda, kısa kenarları yarım daire formunda, simetrik biçimde düzenlenen ve basamaklarla ulaşılan üçüncü bir havuz (Bkz. Görsel 16'da 6 numaralı mekan) yer almaktadır (Görsel 18). Merkezi eksen üzerinde yer alan bu havuz da termal sularla beslenmektedir. Buradaki havuzdan yapının diğer mekanlarına

ulaşan bir su kanalı tespit edilmiştir. Hamamda suyun kaynağı doğrudan yer altından havuzlara buradan ulaştırılmaktadır. 15m x 5,20m ölçülere sahip havuzun zemini bazalt taş ve mermer malzeme ile kaplıdır. Ayrıca havuzun etrafında taşıyıcı yapı elemanlarına rastlanılmıştır. Havuzun kuzeyinde mekanların iç kısımlarını ısıtmak için oluşturulan hypocaust ısıtma sistemine sahip iki farklı mekan ortaya çıkarılmıştır (Bkz. Görsel 16'da 7 numaralı mekan). Hamam kompleksinin kuzeyinde ise duvarlar ve temelleri gün yüzüne çıkarılan, belirli bir yerleşim düzenine sahip ve işlevleri henüz net olmayan diğer mekanlar yer almaktadır. Mevcut bulgulara göre MS. 2. yüzyıla tarihlenebilen hamamın Bizans Dönemi'nde de kullanıldığı, hatta etrafında Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine dayanan yapıların yer alabileceği düşünülmektedir (Borgia, 2019:89; Yılmaz vd., 2015:614).

Görsel 18. Doğu ve Batı Kemerleri arasında kalan dikdörtgen formulu ikinci havuz (solda) ve yarım daire formulu üçüncü havuz (sağda).

Sonuç ve Öneriler

Kelime anlamı bakımından “imparatorluk hamamı” olarak adlandırılan Basilika Therma'nın; mimari özellikleri, havuzların konumu, simetrik cephe kemerleri, yarım daire formulu mekanların simetrik olarak düzenlenmesi ve oluşturdukları güçlü merkezi eksen ile birlikte kısmen simetrik veya simetrik imparatorluk plan tipi sınıfına dahil olabileceği düşünülmektedir. Roma hamamlarının da planlaması göz önüne alınarak, yapının şifalı su kaynağına kurulmuş, etrafında bir çok yapıyı barındıran bir konumda olduğu; süsleme öğeleri, mermer ve kireçtaşı döşeme ve kaplamaları, heykel parçaları, yazıtları ve diğer mimari yapı elemanları ile termal İmparatorluk hamamı tipine benzediği söylenebilir. Roma hamamlarının geleneksel tasarımı ile karşılaştırıldığında, genellikle frigidarium/soğukluk etrafında tasarlanan natatiolar referans alınarak (Bkz. Görsel 7 ve Görsel 8), Sarıkaya Roma Hamamı natatio ve cephesinin etrafındaki mekanların da frigidarium veya tepidarium mekanı olabileceği düşünülebilir. Ayrıca hypocaust sistemine ve sıcak termal su kaynağına sahip eliptik üçüncü havuz ve çevresi ise caldarium ve laconicum (buhar odası) mekanları olarak nitelendirilebilir.

İçerisinde doğal ve yapay ısıtma teknolojisinin bir arada kullanılması ve sahip olduğu diğer işlevsel özellikleri ile birlikte düşünüldüğünde; Sarıkaya Roma Hamamı'nın, İngiltere'de yer alan Aquae Sulis'e benzer şekilde, kompleks termal roma hamamı kategorisine dahil olabileceği düşünülebilir. Kaynaklarda Dios'un mezarı/kutsal alanı olarak anılan ve yapılan kazılarla birlikte etrafında mezar odasına rastlanan (Métivier, 2005:308; Yılmaz vd., 2015:610)

hamam için, hem termal ve sağlık hem de dini özellikleri yönüyle çok işlevli ve kompleks bir yapı tasarımının benimsendiği söylenebilir. Arşitrav üzerinde yer alan bezeme ve kabartmaların sembolik anlamları bu düşünceleri destekler niteliktedir. Öte yandan; yapı ve kent için, şifalı termal su kaynağı etrafında kurulup genişlemesi ve Roma eyaletinin ana şehri için hizmet veren bir yerleşim yeri (mansio) olarak tanımlanması (Jones, 1971:186) yönleriyle Allionai antik kenti gibi bir “kaplıca kenti” olabileceği de akla gelmektedir.

Elde edilen bilgiler ışığında tekrar bakıldığında; Sarıkaya ve çevresinin dokuz kaynakta Basilika Therma, sekiz kaynakta ise Therma isimleri ile anıldığı; hamamın da benzer biçimde dört kaynakta Aqua Sarvenea, dört kaynakta Terzili hamam, üç kaynakta da Basilika Therma olarak anıldığı tespit edilmiştir. Buna göre günümüz Sarıkaya İlçesi'nin antik dönemde çoğunlukla Basilika Therma, hamamın ise Aqua Sarvenea ve Basilika Therma olarak anıldığı söylenebilir. Tam açıklaması ile kentin ve hamamın; Roma'nın Cappadoccia Eyaleti'nde, Saravene Bölgesi'nde, Caesareae (Kayseri) yakınlarında Basilika Therma yerleşimindeki Aqua Sarvenea ismi ile var oldukları söylenebilir. Basilika Therma yerleşiminin burada, kutsal özellikleri termal suları ve Aqua Sarvenae gibi sağlık kompleksi yapıları ile öne çıktığı düşünülebilir.

2018 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası Geçici Listesi'ne⁵ alınan Sarıkaya Roma Hamamı'nın ve Sarıkaya ilçesinin; sözlüklerde ve mimarlık tarihi terminolojisinde imparatorluk hamamı, ılıca, dini merkez veya sağlık merkezi olduğunu tanımlayan Therma, Aqua Sarvenae, Basilika Therma gibi ortak isimlerle anıldığı görülmektedir. Bu durumda yerleşimin merkezinde yer alan en büyük yapı kompleksinin kentin adıyla özdeşleştirildiği yani kentin de zaman zaman hamamın ismiyle anıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Yapı ile ilgili bugüne kadar birçok yabancı araştırmacı tarafından farklı dönemlerde fotoğrafları çekilerek yüzey araştırmaları yapılmış, raporlar hazırlanmıştır. Günümüzde 2010-2015 yılları arasındaki kazılarla ortaya çıkarılan havuzlar, çevresindeki henüz tam tanımlanamayan mekanlar ve iki cephe dışında kalan yapı etrafındaki kalıntılardan hamamın; Roma Dönemi'nde kent merkezinde yani termal su kaynağının olduğu konumda inşa edildiği ve burada termal sularla hastaların tedavi edildiği düşünülmektedir. Aquae sulis veya Allionai antik kentindeki hamamlara benzer şekilde, hem dini açıdan hem de imparatorluk ve yönetim açısından önemli bir yeri olduğu, bir çok yapıyı içinde barındıran bir imparatorluk hamamı ve sağlık merkezi olduğu söylenebilir. 2015'te sona eren kazılardan sonra, hamam etrafında henüz toprak altında bulunan çok alan olması, ileride yeni kazılar olabileceğini düşündürmektedir. Yeni yapılacak kazılarla, yapının plan tipi, Roma hamam tipolojisi içindeki yeri ile ilgili karşılaştırmalar, çözümlenmeler ve adlandırmalar değişebileceği gibi kesinlik de kazanabilecektir.

⁵ Bkz. UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi, 2018 (whc.unesco.org/en/tentativelists/6350).

Teşekkür

Bazı bilgi ve belgelere ulaşmamızda yardımcı olan, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yozgat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yozgat Müze Müdürlüğü'ne, ve Sarıkaya Belediyesi'ne teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- Adontz, N. (1965). "Tornik le Moine", Byzantion, 1938. Etudes Armeno-Byzantines. Bertrand. Lisbonne. 297-299.
- Anderson, J. G. C. (1897). The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns. The Journal of Hellenic Studies, 17, 22-44.
- Antoninus, A. (1848). Itinerarium Antonini Augusti Et Hierosolymitanum (G. Parthey & M. Pinder, Ed.). Impensis F. Nicolai; Lyon Public Library, 92.
- Başıbüyük, Z., Ekincioğlu, G., & Önal, M. M. (2019). Yozgat Sarıkaya Termal Roma Hamamı'nda Kullanılan Doğal Yapı Taşları ve Mühendislik Özellikleri. Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 34(1), 233-244.
- Bıyık, R., & Doğan, N. (1995). Sarıkaya (Yozgat) Turizm Alanı İmar Raporu. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kayseri Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. (1261). Boğazlıyan kazası, İlisu karyesi temettuat defteri.(a.g.tt) (ML.VRD.TMT.d...13109). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>. erişim tarihi: 11.11.2021, 21:48.
- BOA. (1309). Boğazlıyan kazasının Terzili köyünde inşa edilecek Ermeni mektebi için iane edilmiş evrak ile kitabın derdest edilerek takdimi. (Y..PRK.UM.. / 23 - 30 - 0). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>. erişim tarihi: 11.11.2021, 21:49.
- BOA. (1320). Yozgat mülhakâtından Terzili karyesinin dört mahalleye taksimi. (Y..A...RES. / 117 - 31 - 0). Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>. erişim tarihi: 11.11.2021, 21:50.
- Borgia, E. (2019). Preliminary Considerations on Thermal Spas in the Eastern Roman Provinces: The Case of Asia Minor. İçinde M. Bassani, M. Bolder-Boos, & U. Fusco (Ed.), Rethinking the Concept of "Healing Settlements": Water, Cults, Constructions and Contexts in the Ancient World (Roman Archaeology Conference 2016 Proceedings of the Session of Study (nr. 27), La Sapienza Università, Aula "Partenone", 17th March 2016) (s. 81-95). Archaeopress Publishing Ltd.
- Brödner, E. (1983). Die Römischen Thermen und das Antike Badewesen: Eine Kulturhistorische Betrachtung. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s.39-42.
- Chantre, E. (1898). "Nefez-Keui, Césarée, Terzili-Hammam". Recherches Archéologiques Dans L'Asie Occidentale, Mission En Cappadoce 1893-1894 (Ernest Lerux Éditeur, Ed.). Ouvrage publié sous les auspices du Ministère de l'Instruction publique et des Beaux-Arts. Paris.
- Çatalbaş, F. (2016). Yozgat Şehir Merkezinin Başlıca Kentleşme Sorunları ve Çözüm Önerileri. Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi, 32(1), 1-10.
- Finlay, G. (1853). History of the Byzantine Empire from DCCXVI to MLVII, Book Second, Chapter II. William Blackwood and Sons, Edinburgh and London, s.426-433.
- Glare, P. G. W. (1968). "Thermae". Oxford Latin Dictionary. Oxford University Press.
- Hild, F., & Restle, M. (1981). Tabula Imperii Byzantini Kappadokien: Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Tabula Imperii Byzantini, Bd. 2.; Denkschriften (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse) 149. Bd. 2. Wien. s.49-156
- Honigmann, E. (1935). Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches: Von 363 bis 1071 Nach Griechischen, Arabischen, Syrischen und Armenischen Quellen. Editions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales, s.39-93.
- Honigmann, E. (1939). Les villes des provinces orientales de l'Empire Romain. Byzantion: Revue Internationale Des Etudes Byzantines, 14 (Tome XIV)(Fascicule 2), s.632-645.
- Jones, A. H. M. (1971). The Cities of the Eastern Roman Provinces (M. Avi-Yonah, Ed.). Clarendon Press. s.174-191.

- Kazhdan, A. P., Talbot, A.-M., Cuthler, A., Gregory, T. E., & Sevchenko, N. P. (Ed.). (1991). "Basilika". The Oxford Dictionary of Byzantium, Cilt 1, AARO-ESKI. Oxford University Press.
- Koç, Y. (2013). "Yozgat". İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi (43. Cilt). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yozygat>, erişim tarihi: 13.11.2021.
- Koçak, İ. E. (2019). Anadolu'da Hellenistik Ve Roma Dönemi Cephe Mimarisinde Girland Dekorasyonu. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mert, İ. H. (2009). Antik Roma Uygarlığında Yıkanma Kültürü. İçinde G. Dardeniz & A. N. Arnas (Ed.), Eski Hamam, Eski Tas (1. baskı). YKY s.44-58.
- Métivier, S. (2005). La Cappadoce, IVe-VIe Siècle: Une Histoire Provinciale de L'empire Romain D'orient. Publications de la Sorbonne s.305-320.
- Miller, K. (1916). Itineraria Romana: Römische Reisewege An Der Hand Der Tabula Peutingeriana Dargestellt Von Konrad Miller MDCCCXVI. Strecker und Schröder. Stuttgart. s.732-733.
- Newell, E. T. (1931). The Küçük Köhne Road. Numismatic Notes and Monographs No. 46, The American Numismatic Society. s.1-40.
- Peutinger, & Miller, K. (1887). Tabula Peutingeriana, 1-4th century CE. Facsimile edition by Conradi Millieri, 1887/1888 [Map]. <http://www.doria.fi/handle/10024/90222>, erişim tarihi: 25.12.2021.
- Petridès, S. (1913). "Thermae Basilicae". İçinde C. G. Herbermann, E. A. Pace, C. B. Pallen, T. J. Shahan, & J. J. Wynne (Ed.), The Catholic Encyclopedia 15. Cilt: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, And History of the Catholic Church: C. Fifteen Volumes and Index. The Encyclopedia Press.
- Ptolemy, (1460). First map of Asia (Asia minor), in full gold border, Germanus N., 15th century (Cartographer), Manuscripts and Archives Division, The New York Public Library. , Renaissance and medieval manuscripts collection, <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47da-e691-a3d9-e040-e00a18064a99>, erişim tarihi:25.12.2021.
- Ramsay, S. W. M. (1890). The Historical Geography of Asia Minor. Cilt IV. Supplementary Papers Royal Geographical Society, 1890. Published Under the Authority of Council, s.89-495.
- Ramsay, W. M. (1883). Inscriptions inédites de L'Asie Mineure. İçinde S. Année (Ed.), Bulletin de Correspondance Hellénique: Δελτιον Ελληνικης Αλληλογραφιας (Deltion Ellinikis Allilographias). Αδελφοι Περρη (Adelphoi Perri), s.297-327.
- Schlumberger, G. L. (1925). L'Épopée Byzantine à la Fin du Dixième Siècle: Guerres Contre les Russes, les Arabes, les Allemands, les Bulgares, Luttés Civiles Contre les Deux ... Tuer des Bulgares. E. De Boccard, s.358.
- Strabo, & Jones, H. L. (1928). Geography: C. Volume V. Harvard University Press; Loeb Classical Library 211. s.349.
- Strabo, (1954). The Geography of Strabo, Volume V: Books 10-12. Translated by Horace Leonard Jones. Loeb Classical Library 211. Cambridge, MA: Harvard University Press, s.345-349.
- Strabon. (1993). Antik Anadolu coğrafyası: Geographika XII-XIII-XIV (A. Pekman, Çev.; 3. Baskı). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.1-3.
- Sümer, F. (2009). Anadolu Selçukluları (1075-1308). İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi (36. Cilt, ss. 380-384). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/selcuklular#6>. Erişim tarihi:14.11.2021.
- Şahin, Z. (2021). Asklepios Kültü Ve Anadolu'daki Askleponlar. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s.88-93.
- Şenyurt, H. K. (2016). Sarıkaya Roma Hamamı Tarihçesi ve 2010-2015 Yılı Kazı Çalışmaları Sonuçları. Bozok Üniversitesi I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05 - 07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı, Bozok Üniversite Yayınları, I. Cilt, 110.
- T.C. Resmî Gazete Sayı: 9644. (1957, Haziran 27). Yeniden (78) Kaza Kurulması ve izmir Vilâyetine Bağlı Kuşadası Kazasının Aydın Vilâyetine bağlanması Hakkında Kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9644.pdf>. Erişim tarihi: 14.11.2021.
- Wesseling, P., Antoninus Pius, & Zurita y Castro, J. (1735). Vetera Romanorum Itineraria, Sive Antonini Augusti Itinerarium: Cum İntegrıs Jos. Simleri, Hieron. Suritae, et And. Schotti notis. Itinerarium Hierosolymitanum et Hieroclis Grammatici Synecdemus. Wetsten & Smith, s.699.
- Yegül, F. K. (2006). Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma (B. Avunç, Ed.; E. Erten, Çev.). Homer Kitabevi ve Yayıncılık. İstanbul. s.15-161.
- Yegül, F. K. (2009). Anadolu Su Kültürü: Türk Hamamları Ve Yıkanma Geleneğinin Kökleri Ve Geleceği. Anadolu / Anatolia, 35, 99-118.

- Yegül, F. K. (2011). Roma Dünyasında Yıkanma (1. baskı). Koç Üniversitesi. İstanbul. s.66-107.
- Yegül, F. K. (2012). Anadolu Hamam Kültürü: Bin Işık Huzmesi, Bin İlık Parmak. İçinde N. Ergin & A. Özbay Erozan (Ed.), Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem. Koç Üniversitesi Yayınları. İstanbul. s.33.
- Yıldırım, N. (2020). Sinope Kentinden Boğa Başlı Girland Bezemeli Mimari Bloklar. Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Cilt 14(Sayı 28), 547-568.
- Yılmaz, Ö., Becene, N., Hasırcı, B., & Kaçmaz, G. (2015). Yozgat İli Sarıkaya İlçesi Roma Hamamı 2014 Yılı Temizlik ve Kazı Çalışması. 24. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 04-07 Mayıs 2014, 607-624.

Görsel Kaynaklar

- Görsel 1. Mitchell, S. (1993). *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*. Oxford: Clarendon Press. Cilt 2. s.156.
- Görsel 2. Lamba, M., & Metin, H. (2015). *Hititlerden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu Uygarlıklarında Yönetim*. Orion Kitabevi. Ankara. s.88.
- Görsel 3. Smith, W., Muller, C., & Weller, E. (1874). *Asia Minor (Atlas Map)*. John Murray; David Rumsey Historical Map Collection. Web sayfası, <https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/s/2pgxyq>, Erişim tarihi :28.10.2021
- Görsel 4. Yandex. (2021) Yandex.maps: Ulaşım Navigasyon Yer Arama, Yozgat İli Sarıkaya İlçesi Haritası, <https://yandex.com.tr/harita/geo/sarikaya/2215945543/?ll=35.097648%2C39.451359&z=8.01> Erişim tarihi: 1.11.2021 (üstte); Google. (2021) Google Earth Pro Uygulaması, Yozgat İli Sarıkaya İlçesi Uydu Fotoğrafı, Erişim tarihi: 22.08.2021 (altta).
- Görsel 5. Ramsay, S. W. M. (1890). *Index Map to Professor W. M. Ramsay's Ancient Asia Minor. The Historical Geography of Asia Minor*. Cilt IV. Supplementary Papers Royal Geographical Society, 1890. Published Under the Authority of Council. s.23.
- Görsel 6. Ramsay, S. W. M. (1890). *Cappadocia (Except the Western Part) and Armenia Minor. The Historical Geography of Asia Minor*. Cilt IV. Published Under the Authority of Council. s.267.
- Görsel 7. Yegül, F. K., & Favro, D. G. (2019). *Roman Architecture and Urbanism: From the Origins to Late Antiquity*. Cambridge University Press. s.806.
- Görsel 8. Yegül, F. K., & Favro, D. G. (2019). *Roman Architecture and Urbanism: From the Origins to Late Antiquity*. Cambridge University Press. s.66,226. (solda ve sağda); Yegül, F. K. (2006). *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma* (B. Avunç, Ed.; E. Erten, Çev.). Homer Kitabevi ve Yayıncılık. s.77. (ortada).
- Görsel 9. Osten, H. H. von der. (1927). *Explorations in Hittite Asia Minor: A Preliminary Report*. University of Chicago Press. s.33.
- Görsel 10 Sarıkaya Belediyesi Fotoğraf Arşivinden (2009), Erişim tarihi: 08.07.2020.
- Görsel 11. Ertuğrul, Ö. (2021) Sarıkaya Basilica Therma-Roma Hamamı ziyarete açılacak, <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-sarikaya-basilica-therma-roma-hamami-ziyarete-acilacak-30496>, Erişim Tarihi: 27.10.2021
- Görsel 12. https://www.yozgatcamlik.com/images/upload/AW134139_05.jpg (solda) Erişim tarihi: 28.10.2021; Sorumlu yazar arşivinden, 2020 (sağda).
- Görsel 13. Sarıkaya Belediyesi Fotoğraf Arşivinden (2009), Erişim tarihi: 08.07.2020.
- Görsel 14. Sorumlu yazar arşivinden, 2020.
- Görsel 15. Sorumlu yazar arşivinden, 2020.
- Görsel 16. Yazarlar tarafından uydu görüntülerine göre hazırlanmıştır.
- Görsel 17. Ertuğrul, Ö. (2021) Sarıkaya Basilica Therma-Roma Hamamı ziyarete açılacak, <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-sarikaya-basilica-therma-roma-hamami-ziyarete-acilacak-30496>, Erişim Tarihi: 27.10.2021 (solda); Toplicic-Curcic, G., Grdić, Z., Ristic, N., Grdic, D., Mitkovic, P., Bjelic, I., & Momcilovic-Petronijevic, A. (2014). *Characterization Of Roman Mortar From The Mediana Archeological Site*. Tehnicki Vjesnik, 21, 191-197, (sağda).
- Görsel 18. <https://yozgat.ktb.gov.tr/TR-92801/sarikaya-roma-hamami.html>, Erişim tarihi: 27.10.2021, (solda). ; <http://www.yozgat.gov.tr/sarikaya-roma-hamam>, Erişim tarihi: 27.10.2021, (sağda).